

ЉИЉАНА ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ

„НИЗ ТОЧИЛА УСПОМЕНА”

„Даноноћник” читања другог кола Сабраних дела
Мира Вуксановића

(Сабрана дела Мира Вуксановића, друго коло у 11 томова,
Архив Војводине, Нови Сад 2023)

Човек реши да нацрта свет. Током година испуњава простор уцртавајући покрајине, краљевства, планине, заливе, бродове, острва, рибе, куће, инструменте, звезде, коње и људе. Пред смрт он открива да тај стрпљиви лавиринт линија оцртава његов сопствени лик (Х. Л. Борхес, *Ејилоџ, Буенос Аирес, 31. октобар 1960*).

Овим цитатом окончала сам приказ првог кола сабраних дела Мира Вуксановића, њиме почињем писање о другом колу, убеђена да нема бољег (ни лепшег) начина да се сажме ауторово „просејавање живота” у књижевност.¹ Вуксановићево „писање по ивици жанрова” (*Даноноћник 1*: бр. 233), кроз кратке форме (прозаиде, приповедне фрагменте, записе, изреке, коментаре, сећања, осврте, анегдоте, аутопоетичке исказе...), академске и друге беседе, есеје и „есејчиће”, студије, поздравне и захвалне речи, дијалоге с уметницима, портрете стваралаца – оцртава сложен, слојевит, иронијом довољно осенчен портрет писца који у злом времену нечитања пише књиге за поновљено и пажљиво ишчитавање, и то књиге које не признају несавладиве границе између књижевног језика, дијалекта, покрајинског идиома, екавице и ијекавице, већ теже (можда утопијској) целовитости српског језика.

¹ „Просејани живот. Академик Миро Вуксановић о својој двадесетој књизи *Даноноћник 2*” [забележио Бранислав Ђорђевић], *Вечерње новости*, 2. септембар 2019, 15.

Тај и такав језик у коме је реч стваралачко чудо, живо и гипко, готово органско, свесно, ентитет – оно што јесте само по себи – „у сваком добу на површици” (*Силазак у реч*. „О (српском) језику и (својој) поетици”: 10), тражи читаоца спремног да „силази у реч”. Јер ако не зна и ако не сазна шта је површица – ледена кора на дубоко нападалом снегу, по којој се може ходати без западања у сметове – неће му се разлистати смисао ни овог исказа, а ни оних који следе. Кад у наставку каже да је „она [реч] најбоље огледало”, укрсте се (за пажљивог читаоца) апстрактно промишљање односа човека и језика и чулно конкретна слика одблесака сунца на леденој цаклини. Између апстрактног и чулно конкретног осцилира пишчева кућа од језика – недодирљива и, истовремено, сасвим конкретна: сачињена од прозора, врата, телера, крова, сомића, узглавнице и столоваче. У тој се столовачи, у свих једанаест томова, обликује фигура оца Милутина, ту кућу од речи прожима и скрајнута али свеприсутна топлина сећања на мајку, браћу, сестре, стричеве, тетке, комшије... А опет и та конкретна кућа/куће осипа се и нестаје, прелазећи полако али извесно у домен сна и сећања.

У „Азбуци” Мира Вуксановића укрштају се апстрактни, духовни простори језика с личним културно кодираним сликама. Тако се много пута изречена метафора о језику као колевци писца оживи и онеобичи сликом конкретне колевке: „Од речи су му направљени лучац и бедренице, од речи му је изаткана стручица, реч му је повој” (*Силазак у реч*: 11). *Сџручица* којом мајка покрива бебу и *сџрука* којом се огрће ратник („Сињавом се струком поклопио”) сусрећу се у језику, као лична прича, али и казивање о култури и историји народа. Писац који „доводи” речи у језик „мора бити човек који уме да врача и заврачује” (*Силазак у реч*: 14), попут змијара који дозива змије и попут сточара, који узгред, по нужди, заврачава промрмљаном формулом древне магије сварену афтовину, којом се залива грло које је *зайнула*² змија. Вуксановићеви понесени аутопоетички искази су двојаки: привидно елементарни и сасвим једноставни, а истовремено сложени и богати смислом. Аутор опомиње читаоца да, „као и свака ’истина’”, и његова најопштија тврдња „Моја поетика је ријеч” „казује готово све, а истовремено не значи ништа” (*Силазак у реч*: 17).

Друго коло Вуксановићевих сабраних дела почиње двома књигама *Даноноћника*, које је приредио Александар Ђуковић, насловљеним ефектним ауторским неологизмом начињеним од прилога даноноћно, чије се значење може вишеструко тумачити. Може асоцирати на трајну, неугаслу будност онога ко без престанка пре-

² И то је заврачивање, архајска магија речи која налаже да се неопозиво ујести замени перифрастичним запунути.

лама свет кроз призму властите савести, на онога ко бдије, гледа, промишља; може асоцирати и на дневни циклус, на круг сунчаног сата који сагледава његов први читалац. Можда је реч о жанровском проширењу дневника, које наговештава тамну, ониричку димензију, или о свему томе истовремено, у парадоксалном споју какав граде разлози за писање: „да нађемо замену ономе у чему живимо”, али и да „што више делића од свог живота оставимо у наслеђе” (*Даноноћник*: бр. 4).³

Даноноћник у две књиге (томови 10 и 11) садржи 2000 нумерисаних жанровски синкретичних прозних фрагмената. Неки од њих су повезани у простору, окупљени у острвца и пропланке приче, али то никад нису сви тематски повезани фрагменти, а узастопност у простору често не значи узаступност у времену, хронологија је скоковита, ни зрна ставарности ни зрна приче обично нису поређана „по реду”. Та фрагментарна, дисперзивна, у времену и простору распршена, властитом ритму потчињена нарација дозвољава читаоцу да бира нит која га привлачи. Може, попут мене, следити лајтмотивске нити (ауто)биографије (ово *ауџо* стављам у заграду због трећег лица којим се приповедач дистанцира од појединих, слутимо емотивно и значењски најбитнијих казивања); ефектне крокије људи, предела, предмета, речи; аутопоетичке исказе и свепрожимајући дијалог с претходницима. Може сабирати прозаиде које као да су изашле из *Далеко било. Мозаичкој романа у 446 урокљивих слика*, или из семољске трилогије. Може следити анегдотске записе (у целини другог кола Вуксановићевих сабраних дела могла би се сабрати богата руковат анегдота), хуморне проблемске и иронију; може издвојити коментаре, сатиричке и критичко-полемичке исказе, проблемске актуелне стварности...

У целини *Даноноћника*, укривено колебањем између казивања у *првом лицу* и *приповедања у трећем*, оцртава се детињство и школовање приповедача. Ово фрагментарно, свесно дистанцирано и сведено казивање суштински је несентиментално, али и озарено шкртом топлином, попут духовитог фрагмента о књигама које ђак планинске школе узима у зајам од учитеља „као на *изор* што се волови дају” (*Даноноћник*: бр. 55), или приче о оцу најбољег ђака који се, кад чује за синовљев успех, смеши само делом лица („и видео је миран осмејак на десном очевом образу” – *Даноноћник*: бр. 1168), а тај осмех за некадашњег ђака остаје „најлепши његов животни успех”. С оним што би могло бити детињство приповедача преплићу се детињства друге бистре, знања жељне горштакке деце, попут приче о девојци која књигу добијену за одличан успех ставља под јастук, да би је запамтила, али и прочитава толико

³ Друга књига *Даноноћника* почиње записом 922.

пута да је одиста напамет научи. Пред заинтересованим читаоцем израста и опис и историја родне семољске куће и сестре која у њој стварно и симболички окупља породицу („рука која држи нашу кућу отвореном” – *Даноноћник*: бр. 310) и сенка пишчеве „радне шуме” (*Даноноћник*: бр. 229). Фрагменти путописа, новонасељске новосадске шетње, простори, крајеви и људи и њихови сажети портрети такође чине део те „деконструисане” аутобиографије, мозаичног портрета писца из чије свести израста књижевни свет *Даноноћника*. Сагледани кроз „мрежицу згуснутих година” (*Даноноћник*: бр. 448), свет завичаја и сећања на детињство граде фино сито кроз које се просејавају и велики свет и приповедачева стварност, предели и људи које среће. Завичај остаје она антејска основа која оснажује приповедача и његово ставарање.

Кроз две књиге *Даноноћника* и у целини другог кола Вуксановићевих сабраних дела нижу се и аутопоетички искази и дијалог с претходницима („Једино слаби писци нису под утицајима добрих писаца” – *Даноноћник*: бр. 417). Пре свега с Андрићем. Његове стваралачке импULSE у властитом писању аутор не скрива већ их, напротив, истиче, говорећи нарочито о својој читалачкој опседнутости *Знаковима ѿред ѿућа* и потреби да на маргинама ове Андрићеве књиге остави властити *ѿућ ѿред знакова*. Лајтмотивски се у *Даноноћнику* провлачи и дијалог с Вуком Стефановићем Карацићем и дубоко поштовање за његову превратничку мисију у српској књижевности и језику и за литерарне досеге и значај његовог *Рјечника*, који (чини ми се, бројила нисам) с Његошевим *Горским вијенцем* и *Знаковима ѿред ѿућа* представља најчешће помињана дела националне књижевности у целини другог кола. Поред Вуковог ту је и *Ускочки речник* Милије Станића. Ту су и Црњански, Лаза Костић, Шантић, Кочић, Исидора Секулић, Вељко Петровић, Станковић, Данојлић, Раичковић, Бора Радовић, Ново Вуковић, Светозар Кољевић и др.

Имена иначе, у целини другог кола, а рекла бих и у Вуксановићевом писању уопште, имају особено, истакнуто место: имена људи, предела, градова, река, вода, биља, ствари и предмета из свакодневне употребе, и оних који се користе и данас и оних који постоје и опстају пре свега као речи. Микротопоними једног света који је изложен немилосрдној сечи, опустелости, заборау, разлиставају се као простор и сећање, хронотопи света који ће на крају и опстати само у језику. Насупрот том творачком именовању и веровању у његову моћ, могу се издвојити они чија се имена не помињу у Вуксановићевом књижевном свету. Попут вука, змије или вештице, који у говор традиционалне заједнице улазе именовани перифрастички (како их не би призвали) – непоменик, шарена,

каменица – у фрагменте *Даноноћника* улазе *сусѝрим*⁴ или *незнавени*. Речи/имена су овде јунаци, попут *сјеке* („сен који имају особе из исте породице, сродници који не личе” – *Даноноћник*: бр. 36) или *декице*, која од општег описа предмета (ткано ћебе), постаје отеловљена веза с прошлошћу, изаткана „на натри од које ни брдила нису остала” (*Даноноћник*: бр. 39).

Те речи сабирају се у анегдоте, пријатељски наклоњене, попут оне о Миодрагу Јовановићу, који, после семољске приче „Екаво”, „у млекарама не тражи *млеко* већ тражи *млијеко*, да би добио више” (*Даноноћник*: бр. 19), или оне, подсмешљиво-прекорне, о познатом археологу, помоћнику министра за културу, који позива архијереја Српске православне цркве да на скуп на римском налазишту „дође са супругом и да обоје буду у римским тогама” (*Даноноћник*: бр. 87). Аутоиронијом је прожето сведочење, на граници анегдоте, о постаријим академицима, који један другог сумњиче за наследну старачку излапелост, иако су не само земљаци већ и сродници. Приповедач у тај круг укључије и сам себе: „Ко је ту све излапео, нас тројица са сигурношћу не можемо рећи” (*Даноноћник*: бр. 118). На строгу сажетост патријархалне анегдоте, која „може да се испразни и у самом сукобу речи”,⁵ асоцира и сусрет у болници оболелог голооточког иследника с некадашњим робијашем, који на питање „Јеси ли дошао да ме видиш?”, одговара: „Не. Дошао сам да ти видиш мене” (*Даноноћник*: бр. 166). Поред анегдота има у *Даноноћнику* и шаљивих прича, сличних усменим подругачицама, каква је рецимо она о комити који наивног и превише отвореног госта части овцом коју је украо из његове торине: „комита га је соколио да једе као да је његово” (*Даноноћник*: бр. 1748).

Као Аријаднина нит која води кроз лавиринт (лабиринте?) приче могли би се искористити и женски портрети и судбине планинки које „лебде као сенке између крстова” (*Клесан камен I*: 13), остају у полуопустелом свету родне горе као трагичне весталке опустелих кућних огњишта, хранитељке и чуварке, проблесци светла у тами планинске ноћи. Ове Вуксановићеве жене сличне су онима у *Ничијој земљи* Десанке Максимовић:

Кад умру наших мајки мајке,
затворимо њином руком отворена
векова врата,⁶

⁴ Сустримом су у мом родном Ловћенцу звали копице, онога ко не зна чији је.

⁵ Перо Слијепчевић, „Анегдота као уметничко дело”, *Зайиси. Гласник цетињској историјској друштва*, Државна штампарија, Цетиње 1929, 2.

⁶ Десанка Максимовић, *Ничија земља*, Сабране песме. Четврта књига: *Немам више времена, Лейѝоис Перунових ѝѝѝомака, Песме из Норвешке, Ничија земља*, Нолит, Београд 1988, 252.

чијим одласком се обесвећује прво дом: „ствари које су се чиниле вечне оду у неповрате”,⁷ а потом и шири простор и време губе своју свеосмишљавајућу жижу. Укривена (слично мајци у Вуковом *Рјечнику*) остаје и фигура приповедачеве мајке, озарена истинском топлином и проткана кроз фрагменте једноставне лепоте.

Неухватљива у једном читању, сабира се у овим записима и читава једна планинска ботаника, благо народних имена биља – дивљег и питомог – које наставља да расте и буја (попут дивље крушке коју домаћин чува, не берући је и не дозвољавајући пролазницима да је беру, зато што је израсла на месту на коме му је у рату убијена мајка) и народне умотворине, које се с повлађивањем цитирају, али с којима приповедач *Даноноћника* зна и да полемише, поричући им истинитост: „Постоји изрека да одело не чини човека, али то никако није истинито...” (*Даноноћник*: бр. 1064), или: „Олистао је побијени врбов колац, а рођак је с великим гуштом побијао тачност поређења *сиџуран као врбов клин*” (*Даноноћник*: бр. 1157). Има у *Даноноћнику* и непосредно забележених ефектних фраза и изрека, које прште свежином, попут посредне претње малог, кочоперног оца онима који га задирују: „С мога прага четири пишају” (*Даноноћник*: бр. 1066).⁸ Обликује се и слика приповедачеве стварности, шетњи, сусрета, путовања, пандемије, сукоба и пријатељстава.

Цело то изобиље *Даноноћника* повезује се бројевима („Увек су ме привлачили бројеви написани арапским цифрама” – *Даноноћник*: бр. 96), као што се у *Бројчанику* обележавају фрагменти унутар целина насловљених именима градова и предела. Зашто писац своје *Путописне дневнике* насловљава овим свесно непоетичним насловом, можемо само нагађати. Писац, истина, у „Уводу” каже да су то бројеви „из свезака одакле су узети” (*Бројчаник*: 181–182), дакле ознака да је реч о делу знатно веће целине (први број је 1354). Ипак, слутимо то би могло бити и резултат намере да се, за себе и читаоца, сведу и поброје путовања, простори и људи, можда и далека асоцијација на километар-сат који објективно одбројава домаће и стране просторе и сусрете у њима, како оне реалне, тако и оне духовне, с писцима, сликарима, светитељима...

Чак осам томова другог кола Вуксановићевих сабраних дела носи исти наслов: *Клесан камен* и број књиге о којој је реч. За писца који толико пажње поклања именима људи, топонима и микро-топонима, те именовању биљака,⁹ предмета, алата, грађевинске тер-

⁷ Исто.

⁸ У бећарцу сиромаш изазива газду: „Није газда ко има волове, / Већ је газда ко има синове.”

⁹ Можда се варам, али чини ми се да су насупротив биљу животиње мање више ограничене завичајним искуством аутора: коњи, овце и говеда од домаћих и вук и змија од дивљих.

минологије, ово је свакако знаковит поступак чије одгонетање постаје битан део разумевања дубинских значења текста. У овом насловљавању може се, рецимо, ишчитавати оданост завичају и пореклу. За брђане камен има посебно значење: он је симбол не-уништивости и трајања; посредник и граничник између *овој* и *оној* света и улаз у свет мртвих; он има моћ да веже душе. (На све ово асоцира и Његошево „Камено, поље поузано”, које као трајна гробница и костурница штити *наш свет*.) У тај „клесан камен” уписују се одабрана имена која су обележила десет векова српске књижевности и духовности, од Симеона Мироточивог и Светог Саве до пишчевих савременика. Прошлост и садашњост, лично и опште, завичајни простори и људи и тежња да се што шире обухвати и воспостави што целовитија и што постојанија слика националне културе у простору и времену – прожимају осам књига Вуксановићевог *Клесаној камена*.

С друге стране, клесање камена може асоцирати и на мукотрпан рад, на ону свакодневну црту античке сентенце *Nulla dies sine linea* и труд који се не окончава. То је, вероватно највише, Андрићев „клесан камен”. У сепенту о Андрићу из треће књиге *Клесаној камена*, у тексту насловљеном „Говор Андрићевог клесаног камена”, Вуксановић цитира „Сан о Граду”, настао 1923: „Како је чудно и благородно осећање што га имам кад гледам клесан камен, рађену земљу и тесано дрво. Видим да је лепота и целисходност сваког облика искупљена жртвом *рада* и *подривавањем законима*.” Има у обухвату Вуксановићевих текстова тог посвећеничког рада и жртвовања, али, чини ми се, и неких сасвим личних импулса. Тако његово осмокњижје почиње академском беседом у САНУ, одржаном 12. маја 2016, у којој српска реч стиже „пред камену страницу у коју је уклесано да реч и име није лако стећи” (*Клесан камен I*: 14), а окончава се „Малом службом” оцу Милутину, онамо где је он „под семољски камен однео [...] сваку своју рану и муку” (*Клесан камен 8*: 322).

Испуњено тематски и жанровски разноврсним текстовима: беседама, огледима, есејима, портретима, ово осмокњижје оцртава традицијски ток српске књижевности, духовности и културе и преплиће их са током пишчевог живота и ставарања. У ту особену плетеницу улазе српска реч и ћирилица, знаменити ствараоци (писци, сликари, духовници) и сажета, фрагментарна породична историја аутора. Да се аутор определио за бирање уместо сабирања, ово је могла бити антологија беседништва, романсирана аутобиографија, збирка есеја о најзначајнијим ствараоцима националне културе, књига портрета... Ипак, рекла бих да је овако, дугорочно гледано, постигао више. Оставио је читаоцу да према интересовању и потребама сам прави те изборе, а он му је понудио својеврсну

стваралачку исповест, у којој се износи и предочава целина труда, с јасном ауторском самосвешћу, али без дотеривања накнадном памећу. Аутор је, верујем, могао и на почетку *Клесаној камена* 1–8 да понови цитат из „Увода” у *Бројчаник*: „Ништа нисам мењао. / Чак ни онамо где се сада не слажем са собом” (*Бројчаник*: 182).

У овом сажетом и уопштеном казивању о *Клесаном камену* остала сам (много) дужна приређивачима без чијег труда не би било оваквих сабраних дела и њиховом напору да фрагментарне, жанровски хетерогене, али унутар себе стегнуте, чврсте и довршене исказе обједине у целине које граде особени приповедни и значењски ритам.

Данка Кужељ је приредила прву књигу *Клесаној камена* (том 13), која обједињује „Академске беседе” ауторове и његове текстове о академској беседи као жанру који је установљен 1886, Основним законом о Српској краљевској академији; беседе посвећене српској православној духовности и њеном утицају на укупни развој српске културе, обједињене у целину насловљену „Осам векова славе”; те опште беседе о српској ћирилици, Косову и косовском питању, антологијској едицији *Десет векова српске књижевности*, страдању у НАТО бомбардовању и др.

Бранко Вранеш и Мина Ђурић заједнички су приредили другу и трећу књигу *Клесаној камена* (томови 14 и 15), Друга књига посвећена је Вуку Стефановићу Караџићу и Петру Петровићу Његошу, који чине два камена темељца српске културе и модерне књижевности, док трећа обједињује текстове о Лази Костићу и Иви Андрићу. С тим што треба нагласити да Вук, Његош, Лаза и Андрић прожимају целину другог кола као стални саговорници, мера и стваралачки импулс. Трећа књига обухвата текстове о Лази Костићу и Иви Андрићу, али кроз њих се проткивају и Вук и његов *Рјечник*... „матична књига савременог српског језика”, „књига која се не може дочитати”,¹⁰ Петар Петровић Његош, „најумнији српски песник” (*Клесан камен* 3: 213) и његов *Горски вијенац*, Милош Црњански, Симо Матавуљ, Вељко Петровић, Змај... густо плетиво традицијског тока и канонских имена српске књижевности.

Засебно су приредили Бранко Вранеш шесту и осму књигу (томови 18 и 20), а Мина Ђурић четврту и седму (томови 16 и 19).¹¹ У шестој књизи обједињени су портрети и скице, од Орфелина, преко Јакова Игњатовића и Атанасија Николића, до савременика међу

¹⁰ Миро Вуксановић, „Књига пред књигама”, Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник или азбучни роман: књижевни делови првој и другој издања (1818, 1852)*, Издавачки центар Матице српске, Нови Сад 2012, 7, 9.

¹¹ Одступама овде од књижног редоследа да бих, сасвим шкрто, објединила њихов стваралачки допринос.

којима се нарочито издвајају топлином прожети портрети пријатеља – Нова Вуковића, Светозара Кољевића и Славка Гордића. Осма књига сачињена је од беседа на отварању различитих културних манифестација, поздравних речи, есеја с поводом (издвојила бих посебно онај о Ћопићевој заветној песми „Мала моја из Босанске Крупе” и „Есејчић о библиографу”, који, неосветљен пламеном славе, „осветљава неистражене просторе, спречава понављања, омогућује рад на великим синтезама” – *Клесан камен* 8: 89). Целина посвећена наградама, с тридесет два текста изговорена при добијању значајних награда, значајно допуњава ону деконструисану аутобиографију која се оцртава у целини другог кола.

У четвртој књизи *Клесаној камена* приређивачица Мина Ђурић на прво место, с разлогом, ставља Милана Коњовића. (Вуксановић, види се у целини његовог писања, воли и познаје сликарство.) Међу жанровски разноврсним текстовима издваја се целина насловљена „Причао ми је Милан Коњовић”, драгоцену за истраживаче модерног српског сликарства, али и за сваког поштоваоца Коњовићевог „сликарског устанка”. Читава монографија о Милану Коњовићу обликује се овде између „Пролога” – „свечарског записа” о Великој изложби 1910. и „Епилога”, пред Коњовићевим спомеником. (Овај сегмент *Клесаној камена* заслужио је сам за себе посебан озбиљан и детаљан приказ, као и целине о Вуку, Његошу, Андрићу.) Друга целина обједињена под насловом „Матица”, окупља текстове о историји Матице српске, истакнутим матичарима и подухватима у којима је Вуксановић плодотворно учествовао. Сличну мешавину портрета и скица садржи и седма књига. Антолозијски лепим чине ми се у њој обраћања песницима пријатељима: Момиру Војводићу, Јожефу Папу и Гојку Јањушевићу. У целини узев, и ово је својеврсна бројаница имена, традицијски и лично важних, која, верујем, потврђује да је у Вуксановићевом писању-класању битно остављање трага, белега.

Пету књигу *Клесаној камена* приредио је Ратко Чолаковић. У њој се под унеколико уопштеним жанровским одређењем „беседе, огледи, есеји, портрети” обједињују текстови о пишчевом завицају, његовим људима, јунацима и ратницима, писцима и делима. Ова књига дозива се са семољском трилогијом, додатно оцртавајући и осветљавајући њена изворишта, попут текстова о Шолу Ашанину (правим именом Радисаву) и његовој жени Ковилки, „крупној, гледној, отменој” (*Клесан камен* 5: 309), у којима се документарност сведочења слива с лепотом приповедања.

Уз акрибични библиографски труд Слађане Субашић, која је израдила „Селективну библиографију” Мира Вуксановића, могле би се поновити његове речи у славу библиографа.

Највише сам овде, ипак, остала дужна сложеном лавиринту пишчевих речи. Тако је у овом приказу остао занемарен сатиричко-полемички и друштвеноскритички слој Вуксановићевог писања. Иако сам свесна да без њега портрет аутора није потпун, занемарила сам га због онога што ми је ближе и привлачније.

Ово одиста нису књиге за једно читање.